

Glazbena zrnca iz Bosne

Izumiranje glazbenih instrumenata u Fojnici

Zdenka Miletić

Po lijepom, ugodnom proljetnom suncu u smiraj dana stigla sam kući. Od ušća rijeke Željeznice u rijeku Fojnicu, idući u južnom smjeru kroz uski kanjon dug pet kilometara uzvodno rijekom Željeznicom, dolazi se podno Zec planine. Tu su se moja i ostalih pet kuća stisle u skroman zaseok. Vučjak, potok, neumorno žuri s planine između naših kuća pjevajući vječne melodije pune svježine. Dvije vodenice mu povremeno čine pratnju rasprskavajući ga u tisuće briljanata, remeteći tišinu prirode. Što se tiče ovih ljudi, jednostavni su, poštjeni i neposredni. Brižno čuvaju drevne dobre običaje. Još uvijek susjed sa susjedom dijeli dobro i zlo.

Sunčan, lijep i topao dan povukao me je napolje. Sjela sam podalje stare kuće, koju su susjedi rušili, jer su uselili u novu zidanicu. Praznili su tavan na kome se gotovo stoljeće skupljala čađ s ognjišta i bezbroj drugih nepotrebnih predmeta. Padale su odozgor te stare stvari. Da je mjesto mene sjedio neki etnolog, zazeblo bi ga u srcu, ali oni ne žele puniti novu kuću tom stareži. Baciše i meni omanji metalni predmet popratišvi šaljivim riječima: Eto ti u amanet! Diggavši predmet sa zemlje gledala sam što je to. Vikali su: Čampare! Bio je samo jedan tasić. Šteta!

Stanovništvo Fojnice i njene okolice voli glazbu. Gotovo da nema kuće u kojoj se nekad nije mogla naći tamburica ili gusle. Glazbu rado sluša i staro i mlado. Dobri svirači osobito su cijenjeni i poznati nadaleko. Među takve ubraja se i Andrija Kalinić rođen 1910. god. iz obližnjeg sela Bakovići. On je ne samo svirao većinu žičanih instrumenata nego ih je i pravio. Jedanput mi se ukasok, suhonjav starac rado je pričao o glazbalima. Kao da su mu se kroz riječi vraćali dijelovi mladosti. Na trenutke bi mu zasjale oči, a glas bivao jači. Evo kojih se on žičanih instrumenata sjeća, a neke od njih je i pravio.

Kozarica: tamburica kruškolikog oblika. Pravi se kopanjem korita (trupa) od trešnjinog drveta. Gornja ploha je najčešće od jelovine ili se kombinira s drvetom šljive. Vrat joj je podijeljen s devet perdeti (prečnica). Ima četiri žice (čelične) od kojih je treća drukčije ugođena, a ostale tri jednako. Prstima se prebire po donje dvije i četvrti žici, dok se trzaju uvijek sve četiri. Treća

je prema tome zukalica. Čivije su raspoređene na glavi sprijeda i sa strane. Trup joj je lijepo izvezen šarama, koje izvode paljenjem usijanom žicom. Na glavi vjese, radi ukrasa, mali opančići ili nanulice, koje je djevojka poklonila momku sviraču. Na njoj su se izvodila kola kao npr.: povratuša, oštrijanka, bosanski trojanac, lijepa Mara, nebesko kolo, dirlija, čumurka i druga ili pjesme. Žice se trzaju terzijanom (trzalicom), koju prave od lika trešnjinog drveta. Ime je dobila jer je malena (60 cm) pa su je čobani lako nosili idući za stadima koza i svirali. Danas je nalazimo rjeđe i samo u selima.

Šargija: tambura duga oko sto (100 cm), dugog vrata, kruškolikog trupa. Gradi se iz trešnjinog drveta. Čivije su na glavi, sprijeda i sa strane. Imala je obično pet žica, rjeđe više i jednu zukalicu. Vrat ima 12 perdeti (prečnica). Šargija je služila za pratnju, ali se i melodija izvodila na njoj. Ime joj potiče od turske riječi šarki (istok). Turci su je zvali tambur šarki, a u narodnoj pjesmi je zvana sedefli šargija.

Saz: veća tambura od šargije, sa šarenim vratom. Razlikuju se: polu-saz sa šest žica. Jedna je žuta, to je zukalica. Veliki saz ima veći broj žica pa čak do 16, ali rjeđe. Saz je služio za pratnju bilo instrumenata bilo pjevanja. Sazlije su najugledniji tamburaši. Danas ga rijetko susrećemo.

Čampare: izrađene su od mjedenog lima u obliku dvaju tasića koji su s unutrašnje strane udubljeni, a s vanjske imaju male drške. Promjer im može biti od 4 — 8 cm. Vezane su svilenom uzicom ukrašenom kiticama, ili lančićem da se tasići drže zajedno, zatim da se mogu objesiti o vrat i nositi u njedrima. Na čampare se svira krešujući, rjeđe se udaralo. Njima se ritam pojačavao. Oroz Ruža, stara 86 godina, kaže da bi se od kola zemlja tresla, kad bi svirku tambura pratile i čampare. Kupovali su ih u Sarajevu. Danas ih možemo vidjeti kod kojeg starijeg ljubitelja glazbe.

Gusle: korito se dube od javorovog drveta, ima vrat i glavu. Gornju plohu čini napeta koža s rupicama, radi titranja zraka. Na guslama je jedna struna sačinjena od 60 — 80 dlaka konjskog repa. Gudalo je savijeno od javorove šipke. Njima su se pratile junačke pjesme. Nekad vrlo raširen instrument danas je prilično rijedak.

Diple: koža se jareta dobro ošiša, malo prosuši i izvrne, da dlakava strana dođe unutra. Otvori na zadnjem dijelu kože dobro se stegnu. Prednje noge se odrežu, a u otvore se utaknu kljove svinje i stegnu se. Otvor vrata stegnut je oko drvenog dijela u koga je utaknuta svirala. S trbušne strane vodi cijev, kroz koju se upuhava zrak. Mijeh se stavlja pod ruku, rukom se stiše a prstima prebire po svirali. Ovo mi je ispričala ranije spomenuta Oroz Ruža, čiji je otac bio majstor ovog instrumenta. Danas im se glas u ovom kraju više ne čuje.

Def: sastoji se od okruglog drvenog okvira na kojem je napeta koža. U okviru su otvori u kojima su smještene po dva mjedena tasića. Udarcima dlana i prstiju ruke o napetu kožu, stvara se zvuk kao na bubnju, a tasići zveče. Upotrebljavale su ga djevojke i njime pratile svoje pjevanje. Prilično je rijedak.

Čemane (violina): dugo je poznat instrumenat. Kupuju ga u Sarajevu.

Frule: jedinke i dvojnice — na cijevi su im raspoređene rupice pomoću kojih se dobiva visina tonova. Još i danas ih pastiri prave i sviraju.

Trube: velike, duge 1 — 2 m. Izrađuju se od kore vrbe ili lijeske. Kora se skida u proljeće, namotava, a kraj se pričvrsti trnom. U gornji se otvor utakne pisak od ljeskovine. Male trube su isto građene, a duge su 20 — 30 cm. Običaj je i danas na Jurjevo ili za Božić izjutra ići selom i trubiti. Da bi se kora održala vlažna do zime i sposobna za savijanje čuva se ukopana u zemlji.

Zvižde: prave i danas od vrbovine za dječju razonodu.

Čegrtaljke: izrađuju se od bilo koje vrste drveta. Možemo ih sresti kod pčelara, jer njihovim jakim zvukom utjeravaju pčele u košnicu prilikom rojenja. Čegrtaljka se upotrebljava i u crkvi za vrijeme velikog tjedna kada zvana ne zvone.

Na kraju da spomene veliko mnoštvo *zvona i bronzica* koje su obješene o vratovima koza, konja, goveda i ovaca čiji zvuk dopire sa svih strana iz šumskih bespuća i planinskih proplanaka stvarajući skladnu etidu posvećenu prirodi.

Vrijedno je spomenuti još jedno glazbalo čija izrada i upotreba vuče porijeklo iz turskog doba. To su »*tahte*« (»*ta'te*«). Sastoje se od dvije metalne (željezne) ploče, jedna duža i tanja, druga kraća a deblja. Objеšene su na lancima. Udaralo se po njima pomoću željeznog bata s dvije glave.

Tahte su zamijenile crkveno zvono jer je za vrijeme turske uprave bilo zabranjeno zvoniti njime. Ta naredba je uslijedila nakon tužbe muslimanskog življa veziru u Sarajevo da ih crkveno zvono uznemirava. U većini bosanskih župskih crkava, pa tako i u Fojnici, oglašavale su se tahte. Susjedna župa Kreševo ima dva sela i to: Vranc i Kojšina kraj čijih crkava i danas odzvanjaju tahte i pozivaju vjernike na molitvu. Ova izuzetnost »bosanskih zvona«, bar za Evropu, ne smije se zanemariti tim više, što su majstori kod izrade znali tahte ugoditi upravo za tercu. Fojničke dvoje tahte čuvaju se u muzeju samostana.

Ako izvršim klasifikaciju ovih glazbala vidno je da pripadaju svim glazbenim grupama.

1. *Idiofoni instrumenti* — kod kojih zvuk nastaje udaranjem i treskanjem. To su: čampare, čagrtaljke, zvana i tahte.

2. *Membranofoni instrumenti* — kod kojih se zvuk proizvodi pomoću napete membrane. To je def.

3. *Kordofoni instrumenti* — kod njih se zvuk stvara na napetim žicama. Proizvodi se: a) trzanjem žica kao što su: kozarica, šargija, saz, veliki i mali. b) Zvuk se proizvodi povlačenjem gudala preko napetih žica: čemane (violina), gusle.

4. *Aerofoni instrumenti* — kod kojih se zvuk stvara titranjem zračnog stupca. Tu spadaju: diplo, frule, trube i zvižde.

Ovako veliki broj pučkih glazbala raznovrsnih oblikom, veličinom, bojom zvuka, lijepo govori o bogatstvu glazbenog folkloru ovoga kraja. Veliki broj kôla koja su se izvodila na ovim glazbalima, a još veći broj pjesama, teško se još može naći u nekom drugom kraju izuzev Makedonije. Ljepota prirode kao da je u ove ljude ulila neizmjerenu osjećajnost i dar za glazbu.

Danas, izmijenilo se mnogo toga. Odlazak ljudi na rad u inozemstvo učinio je svoje u svakom pogledu. Harmonika, vrlo raširen instrument, samo karikira narodnu glazbu, dok je električni instrumenti potiskuju. Radio i televizija imaju također udjela u tome.

A ljudi? Mijenja im se ukus i htijenje tim više, što su bliže gradskim centrima. Razmišljam. Vrijeme bez obala, a mi ljudi kao bez lukâ. Vonj prolaznosti ćutim svuda. Samo Vučjak, taj bistri potok neumorno žuri s planine pjevajući vječne melodije pune ritma i svježine. Negdje visoko kruži orao. Sunčani zraci lagano tonu u gustu travu dalekih planinskih proplanaka.